

Konec dvacátého století byl časem bilancování, které proběhlo též v oblasti architektury. Vedle vyhlášení stavby století přinesla anketa odborné veřejnosti také odpověď na otázku, kteří jsou nejlepší čeští architekti století. Na čestném druhém místě za Josefem Gočárem se umístil zakladatel české moderní architektury Jan Kotěra.

Narodil se v Brně, kde byl jeho otec učitelem kreslení. V Janově útlém dětství přesídlila rodina do rodného kraje matky a usídlila se v Zálezlech. Zde absolvoval obecnou školu a poté v blízkém Ústí nad Labem měšťanskou školu německou. V době školní docházky rozvíjel své technické a kreslířské nadání, což vyústilo v zapsání na německou vyšší průmyslovou školu v Plzni. Sem se rodina přestěhovala za otcem, jenž zde zakládal a vedl obchodní školu.

Po absolvování průmyslové školy roku 1890 odešel mladý Kotěra do Prahy, kde konal praxi u příbuzného inženýra Freina. Ten rozpoznal záhy jeho nadání a motivoval jej k nastoupení studia ve Vídni. Byl mu společně s baronem Mladotou ze Solopysk mecenášem financujícím studia. Ta započala roku 1894 na Akademii výtvarného umění u tvůrce vídeňské secese profesora Otto Wagnera. Zde se seznámil s tezemi „Semperovy nauky o účelu, látce a způsobu výroby“ a zejména s postulátem, který se stal opěrným bodem jeho konstrukcí: „*Účel dává smysl a krásu – co je neúčelné, nemůže být krásné. Ozdoba je doplněk, který účel zušlechťuje*“. Mezi jeho studentské projekty patří: Kostel pro Akademii, Knížecí lázně, Město u tunelu Calais-Dover. Svému dobrodinci Mladotovi oplatil péči návrhem na přestavbu zámku Červený Hrádek.

Studia dokončil roku 1897 a vzápětí odjel na „římskou cestu“ do Itálie. Během této cesty vytvořil množství cestovních studií a náčrtů neomezených jen na architekturu, nýbrž i na útvary a krásy přírodní, jež byly po návratu vystaveny ve výstavní síni F. Topiče. Pozoruhodným dílem v antickém stylu je studie chrámku Erot a Psyché.

Tehdy také „na dálku“ obeslal soutěž s návrhem na stavbu kladenské radnice. Jeho snahy směřují však zejména k tomu, aby mohl být jmenován profesorem pražské uměleckoprůmyslové školy. To se mu zdaří na podzim 1898, kdy nastupuje na místo Bedřicha Ohmanna. Stává se ve svých sedmadvaceti letech nejmladším profesorem této školy. Mezi ostatními „zkušenými“ profesory je mu však jeho mládí i nadání spíše handicapem, který častěji než obdiv a ocenění vyvolává posměch a podceňování. Z této doby pocházejí návrhy Mladotovy hrobky v Kosově Hoře, přestavby kostelíka sv. Jiří v Doubravce u Plzně, nájemního domu v Plzni a plán hlavního nádraží v Praze. Tyto návrhy ukazují odklon Kotěrovy tvorby od tradičního secesního postupu. Přelomovým návrhem je první realizovaná pražská stavba *Peterkova obchodního domu* (1899). Zde oslnil svým novátorstvím, spočívajícím ve změně dekorativního řešení budovy, a zejména citem pro stavební detaily, jakými jsou okna, dveře, mříže atd.

Stavebních zakázek nebylo mnoho, a tak se věnoval tvorbě nábytkové a pracím umělecko-průmyslovým. Své snažení zužitkoval při projektu vybavení salonního vozu pražských elektrických drah (1899).

Od příchodu do Prahy je Kotěra členem a později i činovníkem spolku Mánes, který sdružoval většinu významných výtvarných umělců. Opomíjený autor zde našel spřízněné duše, s nimiž mohl naplňovat představy o vývoji výtvarného umění a architektury v Čechách.

Důkazem úspěšnosti jeho pedagogické činnosti je kniha *Práce mé a mých žáků z let 1898-1901*. Obsahuje, jak je patrné z názvu, základní projekty, jimiž se zabýval jako autor i jako konzultant.

Přes neobvyklost úkolu se roku 1902 přihlásil společně se Stanislavem Suchardou do soutěže o návrh pomníku Jana Husa. Jejich pojetí, upřednostňující fantazii, hraničilo až s nerealizovatelností v hmotě a bylo největší příčinou neúspěchu. V témže roce dosáhl Kotěra i fenomenálního úspěchu. Jeho návrh *pavilonu Mánesa*, označený F. X. Šaldou za „*tvrz pýchy a snu*“, postavený pro první mimofrancouzskou výstavu Augusta Rodina pod Kinského zahradou na Smíchově, byl velmi obdivován. Dominantou díla byla vstupní brána podobná jako u Whitechapské umělecké galerie Harrissona Townseda, asymetricky umístěná v podlouhlé, téměř nezdobené stěně. Portál umně skrýval osmibokou vstupní halu, kterou osvětlovala nízká skleněná kopule.

Tento úspěch vyvolal zájem o Kotěrovu práci a přinesl mu v dalších letech několik zakázek. Společenskou zakázkou byl nerealizovaný návrh Novákova obchodního domu v Praze (1902) a budova Okresního domu v Hradci Králové (1902-4). Přestože to u Kotěry nebylo obvyklé, jsou si tyto budovy velmi podobné například řešením průčelí s prvky již zanikající secese.

Mezi nejvýznamnější soukromé realizace patří náhrobky a rodinné vily. Začal přestavbou *vily Oskara Nedbala v Táboře* a *Antonína Slavička na Okoři*, pokračoval *Fröhlichovou vilou v Černošicích* a dalším návrhem na přestavbu *Máchovy vily v Bechyni*. Mezníkem se stala *Trmalova vila v Praze-Strašnicích* (1902-3). Do „české chalupy“ s typickými lidovými prvky vnesl Kotěra anglické schéma rozmístění obytných místností okolo obytné haly. Důraz klade na dobré větrání, osvětlení a hygienická zařízení, aby pozvedl standardy bydlení.

Anglická moderna je ještě patrnější v *domě s ateliérem*, vytvořeném pro sochaře Stanislava Suchardu ve Slavičkově ulici (1905-7). Obytné místnosti jsou opět navázány na schodišťovou halu, navíc jsou umístěny podle vztahu k zahradě. Vliv severského vzoru je patrný také v dalších *domech Marka* (1907-8), *Laichtera* (1908-9), *Kratochvíla* (1908-10) i ve *vlastní vile*, postavené na Vinohradech v letech 1907-8. Nezanedbatelný je Kotěřův přínos také v tvorbě užitě, zejména v nábytku a dekorativních předmětech, jimiž dotvářel a dováděl k dokonalosti své stavby i jejich interiéry.

Mimo to zrealizoval projekt multifunkčního *Národního domu v Prostějově* (1905-7) s divadelním sálem, klubovnami a salónky, který patří k jeho nejlepším dílům vůbec. Vzápětí se věnuje návrhům pavilónu obchodu a odborného školství pro Jubilejní výstavu Obchodní a živnostenské komory v Praze (1908). Na jmenovaných budovách ukazuje Kotěra, jak lze tvořit architekturu na pozadí doznívajícího romantismu a počínajícího racionalismu. Oprošťuje své stavby od zdobení reliéfního i architektonického a se skromnou, zato však kvalitní výzdobou mu pomáhají plastikami Jan Štursa, malbami František Kysela a sochami Stanislav Sucharda.

Vrcholem prvního desetiletí pražské tvorby Kotěrovy je účelný projekt *Vršovické vodárny* a zejména projekt *Muzea v Hradci Králové*, kde rozehrál všechny múzy v souladu s kulturními nároky města. Na levém břehu Labe byla v letech

1909-1912 zrealizována stavba secesně nesymetrická, nevyumělkovaná, z režného zdiva, z lisovaných, částečně glazovaných cihel, připomínající nizozemské a anglické stavby. Maximálně odpovídala účelu shromáždit sbírky, konat přednášky, pořádat výstavy a zpřístupnit knihovnu. Kopule naznačovala hvězdárnu, zatímco suterén byl určen místnostem hospodářským. Ke spolupráci na tomto díle se opět přidal sklářský výtvarník František Kysela a sochař Stanislav Sucharda, který vsadil do portálu alegorické sochy Umění a Průmyslu.

Ve stejném období se realizují i další významné stavby jako *banka Slávie v Sarajevu* (1911-1912) a především další interiéry a vily. Reprezentativním příkladem čistého kotěrovského stylu je Urbánkův nakladatelský dům s koncertní síní v Jungmannově ulici v Praze, zvaný *Mozarteum* (1911-13), založený na moderní geometrické kompozici, v níž je cihla skládána do ornamentů a doplňována omítkou, dřevem i kovem. Několik pozoruhodných návrhů však zůstává jen na papíře. Jde zejména o hotel v Opatii, Úvěrní záložní ústav v Hradci Králové, lázeňskou budovu v Gradu, vodoléčebný ústav v Lovraně a v neposlední řadě návrh na pojišťovnu Koruna v Praze, která je jedním z jeho nejlepších děl.

Roku 1910 mění místo pedagogického působení a stává se profesorem Akademie výtvarných umění, kde působí až do konce života. Zde vyučuje talentované žáky, jakými byli Josef Gočár, Pavel Janák, Otakar Novotný, Adolf Benš.

V dalším desetiletí dvacátého století se věnuje pokusům se stavbami „budoucích sídlišť“ – dělnickým koloniím. V této práci se opírá o zkušenosti obdivovaného Američana F. L. Wrighta, který navrhuje podobná centra v Americe. V letech 1909-13 a 1919-1920 vzniká v Lounech *kolonie státních železničních zřízenců*. Jedná se o jednopokojové byty s kuchyní, v nichž Kotěra novátorsky dbá na přímé osvětlení a větrání všech prostor i hygienických zařízení. Do komplexu bydlení je již zahrnuta i občanská vybavenost, jako jsou školy a obchody. Obdobné projekty na dělnické ubytování vznikly později v Praze-Záběhlicích, Zlíně (1918), Dvoře Králové (1920) a Rožnově (1922).

Rok 1913 je pro Kotěru významný zejména zdařilou instalací rakouského oddělení na Umělecké výstavě v Mnichově. Vedle toho započal s náčrtý na Lembergův dům ve Vídni (1913-15). Právě na počátku tohoto projektu se nejzřetelněji odráží vliv

kubismu, který právě vládl Praze. Z pozdějších úprav však tyto prvky téměř zmizely, což svědčí o tom, že Kotěra tento směr nepřijal a používá jej sporadicky, dekorativně, nikoliv strukturálně.

Smutnou kapitolou života i díla se jeví být období válečné, v němž se z pochopitelných důvodů nevyskytují takřka žádné zakázky. Pokud se nějaké objeví, jsou to většinou pomníky, hrobky a hřbitovy. Mimo pomníku Bedřicha Smetany, na němž spolupracoval s J. V. Myslbekem, práce neradostná. Kromě toho vytvořil za čtyři válečná léta plány na dva nové a jednu přestavbu rodinného domu, úpravu Baťovy knihovny ve Zlíně a fasádu hospodářské budovy v Telči. Přidat sem můžeme ještě několik nerealizovaných návrhů, jako jsou plán na universitní budovu a lázeňský dům v Houšťce. Jak žalostný výkon pro člověka s obrovským elánem a tvůrčím potenciálem.

Poválečné období očekávali architekti s nadšením a nadějí, že přinese rozkvet jejich oboru. Bohužel byrokracie, která se přesunula z Vídně do Prahy, nedovolila architektům rozvinout snahy o rehabilitaci kvalitní, moderní a nadčasové architektury. Kotěruv kulturní plán, vypracovaný za války, je opominut a zakázky na veřejná díla jsou více přidělovány dle sympatií než podle umu tvůrců. V té době pracuje Kotěra na návrzích pro ministerské budovy v Petruské čtvrti, úřední budovy spojených firem Vítkovice-Ringhoffer-Kopřivnice na Smíchově (1920) a plánech Průmyslové banky na Příkopech. Nic z toho bohužel nedojde realizace. V dalších letech 1921-23 je postavena jen *budova Vítkovických železáren v Praze*. Krásným úkolem mohl být projekt úprav prezidentského bytu pro T. G. Masaryka na Pražském hradě. Kotěra vytvořil projekt, ale jeho chatrné zdraví a nedostatek síly k realizaci ho přiměly přepustit tento úkol příteli a obdivovanému kolegovi Josipu Plečnikovi.

Většina projektů z posledních let života zůstává již neuskutečněna. Výjimku tvoří „nekonečný příběh“, jakým byl pro Kotěru návrh na budovu *Právnické fakulty Univerzity Karlovy*. Tato práce ho provázela sedmnáct let. První žádost o návrh budovy obdržel z úst rektora Hlavsy roku 1907. Projekt byl hotov za dva roky. Po úpravách staveniště však nenašla moderní vize pochopení u Františka Ferdinanda, a tak byla odložena. K přepracování projektu byl vyzván až roku 1914, nebyl však ochoten k větším změnám, a tak v prosinci předložil projekt jen mírně upravený. Ten byl

v dalším roce schválen. Válečná léta však znamenala oficiální konec stavebních prací. Kotěra nepřestal, doplňoval a zpřesňoval svůj návrh, aby byl připraven započít se stavbou ihned po skončení války. Bohužel se tak nestalo, neboť smlouva o dílo, uzavřená s rakouskou vládou, byla prohlášena za neplatnou a na budovu byla znovu vypsána veřejná soutěž. Spolky architektů sympatizující s Kotěrou ji však jako nekalou ignorovaly a jemu, který ji obeslal svým původním lehce pozměněným návrhem, se tak vrátilo právo na tuto zakázku. Dokončení budovy se však již nedočkal, neboť 17. dubna 1923 zemřel. Jeho přátelé se zasadili o dokončení budovy, nedokázali však zabránit úpravám a necitlivým zásahům do koncepce stavby. Přestože si Kotěra této zakázky velmi považoval a byl na ni pyšný, stala se pro řadu let jeho trápením a oslabila již tolik zkoušené sebevědomí.

Nezanedbatelný je přínos Kotěruv nejen jako tvůrce, ale zejména jako propagátora moderní české architektury. Kromě svého pedagogického působení přispíval přednáškami ve spolcích výtvarných umělců, kde působil (Mánes, Sdružení architektů od r. 1910, Společnost architektů od r. 1918), a publikační činností v časopisech domácích i zahraničních k pochopení funkce a poslání moderní architektury jako nedílné součásti výtvarného umění.